

Monika Kotowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-7757-020X

Sztuka jako jedna z form readaptacji społecznej skazanych na przykładzie programu „Ostatnia Mila”

Wprowadzenie w problematykę oddziaływań readaptacyjnych poprzez sztukę

Readaptacja skazanych obejmuje ogół oddziaływań ukierunkowanych na sprawcę przestępstwa odbywającego karę pozbawienia wolności. Głównym celem tych oddziaływań jest uzyskanie co najmniej jurydycznej poprawy jednostki¹. W ramach oddziaływań readaptacyjnych podejmuje się próby zmiany nawyków charakterologicznych, a zwłaszcza eliminacji antyspołecznych postaw i zachowań człowieka².

Współcześnie jedną z realizowanych form oddziaływań readaptacyjnych w stosunku do skazanych są zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe. Biorąc pod uwagę, że znaczna część sprawców przestępstw wywodzi się ze środowisk zaniedbanych wychowawczo, w których przejawiano nikle zainteresowanie życiem kulturalnym, działalność kulturalno-oświatowa może być wartościowa i inspirująca. Wskazuje się, że racjonalne wypełnienie czasu wolnego w trakcie pobytu w zakładzie karnym zapobiega wzajemnej demoralizacji i deprywacji skazanych, tworzeniu się oraz zacieśnianiu solidarności przestępczej oraz urozmaica monotonię codziennego życia. Rozwój zainteresowań skazanych oraz wyrobienie potrzeby ich realizacji w czasie wolnym od nauki i pracy są również czynnikami mogącymi pozytywnie wpływać na funkcjonowanie człowieka po odbyciu kary pozbawienia wolności³.

¹ Szerzej na temat celów oddziaływań wobec skazanych i praktycznej możliwości ich realizacji w warunkach penitencjarnych patrz: M. Kotowska, *Zagrożenie zjawiskiem korupcji ze strony członków zorganizowanych grup przestępczych z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, *Studia Prawnoustrojowe* 2015 nr 27, s. 139 i n.

² A. Dymowska, K. Walczewska, *Autorski program readaptacji społecznej skazanych „Drogowskaz”*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2012 nr 76–77, s. 300.

³ A. Rejzner, *Kultura fizyczna w zakładach penitencjarnych – na podstawie badań*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 1997, nr 15, s. 59.

Ustawodawca doceniając walory działalności kulturalno-oświatowej, stoi na stanowisku, że powinna być ona jedną z codziennych form oddziaływań readaptacyjnych. Dano temu wyraz w oddziale 7 rozdziału X kodeksu karnego wykonawczego⁴ (dalej cyt. jako k.k.w) traktującym o działalności kulturalno-oświatowej, gdzie wprowadzono unormowania mające na celu pobudzenie aktywności społecznej skazanych⁵. W myśl art. 135 § 1 k.k.w. w zakładzie karnym stwarza się skazanym warunki do odpowiedniego spędzania czasu wolnego poprzez organizację zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych, wychowania fizycznego i pobudzania ich aktywności społecznej.

Skazanym można również zezwolić na tworzenie zespołów w celu prowadzenia działalności kulturalnej, oświatowej, społecznej i sportowej. Udzielenie zezwolenia należy do kompetencji dyrektora zakładu karnego. Dyrektor również może udzielić skazanym zezwolenia na nawiązywanie kontaktów oraz współdziałanie z odpowiednimi organizacjami, instytucjami i stowarzyszeniami. Odpowiednie organizacje, instytucje i stowarzyszenia to te, których celem działania jest uczestniczenie w wykonywaniu kar oraz pomoc w społecznej readaptacji skazanych. Na podstawie art. 38 kkw uzyskiwały one możliwość prowadzenia działalności kulturalno-oświatowej oraz sportowej w zakładach karnych.⁶ Skazanym umożliwia się również podejmowanie prac na cele publiczne i społecznie cenne. Interesującym rozwiązaniem jest możliwość powoływania, na podstawie upoważnienia dyrektora zakładu karnego, rzeczników skazanych w celu powierzania im zadań opiniotwórczych i konsultacyjnych. Warto podkreślić, że ustawodawca w art. 135 § 2 k.k.w. ustanowił pewne minimum urządzeń i możliwości, jakie w zakładzie karnym zapewnia się w celu prowadzenia działalności kulturalno-oświatowej. Do takich minimalnych warunków zaliczono prowadzenie w każdym zakładzie karnym wypożyczalni prasy i książek dla skazanych oraz korzystanie z urządzeń audiowizualnych w świetlicach i celach mieszkalnych skazanych, z zastrzeżeniem, że korzystając z tych urządzeń skazany nie może zakłócać ustalonego porządku w zakładzie.

Zajęcia kulturalno oświatowe realizowane są w zakładach karnych i aresztach śledczych zgodnie z Zarządzeniem nr 19/16 z dnia 14 kwietnia 2016 r. Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynno-

⁴ Ustawa kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 90, poz. 557) wraz z późn. zm.

⁵ Szersze ich omówienie patrz przykładowo: K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska 2017, wyd. 4, s. 673 i n.; K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska 2015, wyd. 3, s. 563 i n.

⁶ M. Kuć, M. Gałązka, *Prawo karne wykonawcze*, C.H. Beck, Warszawa 2017, wyd. 3, s. 152–153.

ści funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych⁷.

W Polsce zajęcia kulturalno-oświatowe długo stanowiły zaniedbany obszar ze względu na wysoki stopień izolacji skazanych, brak odpowiedniej bazy wewnątrz zakładów karnych i aresztów śledczych oraz przeludnienie, które niejednokrotnie powodowało konieczność likwidacji świetlic oddziałowych i innych pomieszczeń przeznaczonych do prowadzenia tego typu zajęć. W efekcie praca kulturalno-oświatowa ograniczała się do biernego odbioru filmów bądź audycji radiowych.⁸ W latach 90. XX w. w polskiej przestrzeni penitencjarnej pojawiła się koncepcja, zgodnie z którą działalność artystyczną może być elementem oddziaływań readaptacyjnych w stosunku do skazanych. Zaczęto zauważać, że w przypadku niektórych osób zaangażowanie się w aktywność artystyczną pozwala nie tylko na bardziej konstruktywne wykorzystanie czasu pozbawienia wolności, ale jest również bodźcem pozytywnych zmian po zwolnieniu z zakładu karnego. Uczestnictwo w programach umożliwiających podjęcie aktywności twórczej może więc być istotnym etapem w drodze do samorozwoju, służyć podniesieniu poziomu kompetencji osobistych i społecznych oraz zaufania do własnych możliwości i wzmocnieniu motywacji do kształcenia się w przyszłości⁹.

Reforma więziennictwa zapoczątkowana w latach 90. XX w. w ciągu następnych kilku lat przyniosła zmiany, które wywarły istotny wpływ na zakres i formy działalności artystycznej. W zakładach karnych rozbudowano bazę materialną niezbędną do prowadzenia takich zajęć, niejednokrotnie przy współpracy samych skazanych oraz pomocy instytucji, organizacji i stowarzyszeń działających na rzecz osób pozbawionych wolności. Przywrócono zlikwidowane świetlice oddziałowe i wyposażono je w niezbędny sprzęt. Rezygnacja z opresyjnego modelu kary pozbawienia wolności na rzecz modelu racjonalnego i humanitarnego spowodowała, że podmioty zewnętrzne zainteresowane pracą na rzecz skazanych uzyskały dostęp do działania na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych. Pozwoliło to na organizowanie imprez artystycznych wewnątrz jednostek oraz uczestnictwo osób pozbawionych wolności w przedsięwzięciach kulturalno-oświatowych¹⁰.

⁷ Tekst dostępny na stronie: <http://www.bip.sw.gov.pl/SiteCollectionDocuments/CZSW/aktyprawne/zarz%C4%85dzenie%20nr%2019%20w%20sprawie%20szczeg%C3%B3w%20zasad%20prowadzenia%20i%20organizacji%20pracy%20penitencjarnej.pdf>, (data dostępu: 17.12.2016).

⁸ S. Walczak, *Postępowanie ze skazanymi w polskim systemie penitencjarnym*, Warszawa 1992, s. 123.

⁹ P. Piotrowski, *Sztuka drogą do wolności. Konteksty diagnostyczne i resocjalizacyjne projektu „Labirynt Wolności” (realizowanego w ZK w Nowym Wiśniczu)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012 nr 76–77, s. 96.

¹⁰ M. Kuć, M. Gałązka, *Prawo karne wykonawcze...*, op. cit., s. 152–153.

Pionierską inicjatywą stał się organizowany od 1991 r. w Zakładzie Karnym w Sztumie Ogólnopolski Przegląd Sztuki Więziennej. Podobne konkursy realizowano w jednostkach penitencjarnych w Bydgoszczy, Gdańsku, Krasnymstawie, Radziejowie i Siedlcach. W 1997 r. w Zakładzie Karnym we Włocławku powstał Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”. Tego rodzaju inicjatywy stały się najlepszym potwierdzeniem faktu, że niekonwencjonalne środki oddziaływań penitencjarnych są potrzebne. Po 2000 r. programy arteterapii zaczęły być coraz powszechniej stosowane¹¹ przy założeniu, że mogą one zwiększać szanse readaptacji społecznej przy wykorzystaniu twórczych możliwości skazanych¹².

„Twórcza readaptacja” jest obecnie traktowana jako forma pracy ze skazanymi oparta na metodach kulturo-technicznych, czyli na wykorzystaniu potencjału oddziaływań, jakie daje plastyka, muzyka bądź teatr. Tego typu oddziaływania nie mają co do zasady na celu diagnozowania i kompensacji deficytów człowieka, lecz wykorzystania potencjału, który w nim tkwi. Propagatorzy tej metody stoją na stanowisku, że osoba doceniana, akceptowana i dowartościowana staje się jednostką użyteczną społecznie¹³. I tak wskazuje się, że prace manualne często mogą ujawniać i eksponować głęboko skrywane i tłumione negatywne emocje oraz pomagać w rozładowywaniu ich w społecznie akceptowalny sposób. Rysowanie i malowanie pomaga „wyciszać”. Muzykoterapia to z kolei forma psychoterapii, która wykorzystuje muzykę i jej elementy, jako środki stymulacji, strukturalizacji oraz ekspresji emocjonalnej i komunikacji niewerbalnej w procesie rozwoju duchowości człowieka. Muzyka ma również umożliwiać skazanym rozwijanie i eksponowanie uczuć osobistych, społecznych oraz budowanie pozytywnych postaw moralnych¹⁴.

Działalność artystyczna skazanych w praktyce penitencjarnej

W celu określenia w jakim zakresie i w formie jakich zajęć w praktyce penitencjarnej istnieje możliwość uczestnictwa skazanych w zajęciach kultu-

¹¹ P. Piotrowski, *Sztuka drogą do wolności...*, op. cit., s. 96.

¹² Arteterapia w ujęciu aksjologiczno-psychologicznym zajmuje się zagadnieniami natury psychologicznej, artystycznej-estetycznej i etyczno-moralnej. Powiązana jest ona z naukami społecznymi, medycznymi oraz sztukami pięknymi. Szerzej na ten temat patrz: J. Skwarek, *Rola kultury w resocjalizacji. Arteterapia i muzykoterapia*, [w:] *Patologie. Praktyczne aspekty zapobiegania i zwalczania patologii społecznych*, (red.) J. Bubiło, T. Guz, D. Krukowska-Bubiło, Lublin 2012, s. 98 i n.

¹³ W Polsce głównym zwolennikiem tej metody jest M. Konopczyński. Podaję za: S. Galiński, *Zakres oddziaływań resocjalizacyjnych w zakładzie karnym typu zamkniętego* [w:] *Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej*, red. A. Rejzner, Warszawa 2007, s. 169.

¹⁴ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom młodzieży*, Warszawa 1996, s. 80–81.

ralno-oświatowych ukierunkowanych na szeroko rozumianą działalność artystyczną¹⁵ skierowano pisma do Okręgowych Inspektoratów Służby Więziennej w Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Katowic, Koszalinie, Krakowie, Lublinie, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Rzeszowie, Szczecinie, Warszawie, Wrocławiu i Łodzi¹⁶ z prośbą o wskazanie, czy programy bądź zajęcia o szeroko rozumianym charakterze artystycznym realizowane są w jednostkach podległych wskazanym inspektoratom w ramach zajęć kulturalno-oświatowych. W przypadku pozytywnej odpowiedzi poproszono o wskazanie liczby programów, ich zakresu, celu, czasu trwania, sprecyzowania w stosunku do jakich skazanych były kierowane (np. kobiet, mężczyzn, sprawców przemocy w rodzinie itd.) oraz ile osób dotychczas wzięło w nich udział¹⁷. Za wyjątkiem jednego Inspektoratu przesłano szczegółowe informacje, z których część wykorzystano na potrzeby niniejszego opracowania. Nie jest celem tego artykułu szczegółowa analiza otrzymanych danych, a jedynie skupienie się na określonej formie readaptacji poprzez sztukę na przykładzie jednego programu, jednak warto ogólnie wskazać, że w roku 2016¹⁸ w większości zakładów karnych i aresztów śledczych w Polsce odbywało się rocznie od kilku do kilkudziesięciu programów o charakterze artystycznym. Szeroko rozumiana działalność artystyczna skazanych w ramach prowadzonych zajęć kulturalno-oświatowych najczęściej realizowano w formie zajęć plastycznych, teatralnych lub muzycznych.

W każdej inicjatywie artystycznej realizowanej w zakładzie karnym lub areszcie śledczym brało udział średnio od kilku do kilkudziesięciu skazanych. W niektórych jednostkach nie realizowano konkretnych programów, jednak ze skazanymi systematycznie prowadzono działania wzbudzające aktywność artystyczną w formie kół zainteresowań: plastycznych, modelarskich, teatralnych.

Z przesłanych informacji wynika, że zajęcia artystyczne w założeniu miały na celu głównie umożliwienie aktywizacji i rozwoju osobistego skazanych poprzez twórczość własną i kontakt z kulturą, pokazanie im alternatywnych form spędzania czasu wolnego i korzyści płynących z takiej aktyw-

¹⁵ Na potrzeby publikacji przyjęto szeroką definicję działań artystycznych w zakładzie karnym, jako takich, które poprzez kontakt ze sztuką, pozwalają jednostkom uzewnętrznić ich myśli, uczucia, problemy i wizję świata za: P. Piotrowski, *Sztuka drogą do wolności...*, op. cit., s.99.

¹⁶ Pisma wysłano więc do wszystkich podległych Centralnemu Zarządowi Służby Więziennej 15-stu Okręgowych Inspektoratów Służby Więziennej w Polsce (przyp. Autorki).

¹⁷ W tym miejscu pragnę serdecznie podziękować Funkcjonariuszom Inspektoratów za wszystkie nadesłane materiały, cenne wskazówki przekazane w czasie rozmów o poszczególnych programach i okazaną życzliwość.

¹⁸ Niektóre Inspektoraty przesyłały dane za ostatnie 3 lata, to jest 2014–2016. Miało to miejsce w przypadku Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Warszawie. W przypadku programów, które odbywają się cyklicznie, wskazano od kiedy dana inicjatywa trwa. Wszystkie dane uzyskane z Okręgowych Inspektoratów Służby Więziennej przechowywane są w domowym archiwum autorki.

ności społecznej. W ocenie twórców programów miały one również zapobiegać nudzie, apatii i jednostajności. Jako cele szczegółowe wyodrębniano: kształtowanie postaw społecznie pożądaných poprzez działalność kulturową, stymulowanie rozwoju struktur poznawczych skazanych, wyposażenie ich w nowe, społeczne kompetencje, wzbudzanie w skazanych własnej aktywności twórczej, zwiększenie ich samooceny, polepszenie samopoczucia, ukształtowanie poczucia przydatności, nabywanie nowych umiejętności, rozładowanie negatywnych napięć, emocji i agresji oraz formowanie właściwości tożsamości odmiennych od posiadanych przez osoby nieprzystosowane społecznie. Najczęściej realizowanymi formami działalności artystycznej skazanych były zajęcia o charakterze teatralnym, poetyckim, plastycznym i muzycznym. Niejednokrotnie odbywały się one przy wsparciu podmiotów zewnętrznych¹⁹. Godną uwagi inicjatywę stanowiły „Warsztaty Terapii Zajęciowej – arteterapia jako forma terapii za pomocą sztuk plastycznych oraz dramatoteraia dla osób pozbawionych wolności” realizowane w Areszcie Śledczym w Poznaniu, w których brało udział ok. 180 skazanych rocznie. W ocenie twórców tego cyklicznego programu ma on charakter innowacyjny ze względu na to, że sztuka jest w nim wykorzystywana również w celach diagnostycznych, terapeutycznych i poznawczych a podstawowym jej celem jest osiągnięcie zmian w zachowaniu uczestników poprzez rozwój ich sfery emocjonalnej. Terapia poprzez sztukę realizowana jest w Areszcie Śledczym w Poznaniu w formie warsztatów plastycznych, stolarskich i edukacyjnych.

W wielu zakładach karnych i aresztach śledczych wytworzone przez skazanych przedmioty przekazywane były na cele charytatywne, niejednokrotnie również sami skazani brali w takich akcjach czynny udział. Innym pozytywnym skutkiem zaangażowania skazanych w działalność artystyczną były cykliczne przeglądy tzw. sztuki więziennej odbywające się w wielu zakładach karnych w Polsce. Jako przykłady można wskazać: corocznie organizowany Przegląd Sztuki Więziennej „Blues z za krat” organizowany w Zakładzie Karnym w Wojkowicach (Okręg Katowicki) lub Ogólnopolski Konkurs Poetycki im. Jeana Geneta organizowany w 2016 r. już po raz ósmy w Areszcie Śledczym w Katowicach.

Dostęp skazanych do kultury, szczególnie w zakładach karnych typu zamkniętego²⁰, w których mają oni ograniczone możliwości poruszania się ze względu na stopień izolacji, może w praktyce napotykać na szereg barier or-

¹⁹ Na przykład w Zakładzie Karnym Gdańsk-Przeróbka od kilku lat realizowany jest program „Sztukateria” w ramach którego nawiązano współpracę z panią Dagmarą Staszewską z Pracowni Artystycznej EMDA-ART. w Gdyni.

²⁰ Karę pozbawiania wolności zgodnie z art. 70§1 kodeksu karnego wykonawczego wykonuje się w jednym z trzech typów zakładu karnego, a mianowicie zakładzie karnym typu zamkniętego, typu półotwartego bądź otwartego. Zakłady te różnią się od siebie w szczególności stopniem zabezpieczenia, izolacji skazanych oraz wynikającymi z tego ich obowiązkami i uprawnieniami w zakresie poruszania się w zakładzie i poza jego obrębem. Warunki odbywania kary pozbawienia wolno-

ganizacyjnych, mentalnych i prawnych. Jednak ze względu na wskazywane korzyści w zakresie readaptacji skazanych inicjatywy umożliwiające dostęp do kultury i sztuki cenne i potrzebne.

W przedmiotowym opracowaniu skupiono się na jednej z nich, realizowanej w 2017 r. już po raz trzeci, w Zakładzie Karnym w Gębarzewie. Materiałem objętym analizą jest program o tyle oryginalny, że umożliwia on skazanym udział w warsztatach muzycznych w charakterze nie tylko biernych odbiorców sztuki muzycznej, ale również w formie praktycznej nauki tańca. Celem publikacji jest przybliżenie specyfiki tego programu, ze szczególnym uwzględnieniem jego charakterystyki, wyszczególnieniem podmiotów, do których był skierowany, liczby skazanych w nim uczestniczących, czasu jego trwania i zakresu oddziaływań.

Charakterystyka Zakładu Karnego w Gębarzewie

Zakład Karny w Gębarzewie powstał na bazie nieistniejącego już oddziału zewnętrznego Aresztu Śledczego w Gnieźnie. Jednostka została powołana na mocy zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 14 marca 1978 r. Pierwotnie przeznaczona była dla odbywających karę pozbawienia wolności dorosłych mężczyzn – recydywistów. W roku 1981, w trakcie stanu wojennego, zakład stał się Ośrodkiem Odosobnienia, w którym przebywali internowani ówczesni dysydenci i działacze opozycyjni. W roku 1996 zakład kolejny raz zmienił swoje przeznaczenie. Zostali do niego skierowani dorośli mężczyźni skazani po raz pierwszy oraz skazani młodociani. Obecnie Zakład Karny w Gębarzewie jest jednostką typu zamkniętego przeznaczoną dla skazanych dorosłych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy oraz dla skazanych młodocianych, z wyodrębnionym oddziałem typu półotwartego. Od 1 grudnia 2014r. w zakładzie funkcjonuje oddział terapeutyczny dla osób uzależnionych od alkoholu. Pojemność zakładu to 605 miejsc. Odbywający karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Gębarzewie kwalifikowani są w zdecydowanej większości do systemu programowanego oddziaływania. Skazani w ramach oddziaływań readaptacyjnych mogą korzystać z biblioteki, świetlic i boisk. Do ich dyspozycji jest także kaplica. Istotną kwestią w funkcjonowaniu jednostki jest ścisła współpraca ze środowiskiem lokal-

ści w zakładzie karnym typu zamkniętego, a więc poruszania się skazanych, organizowania zajęć kulturalno-oświatowych, sportowych, nauczania oraz zatrudnienia, sposobu i liczby widzeń oraz kwestii związanych z kontaktami skazanych ze światem zewnętrznym zostały szczegółowo określone w art.90kkw. Kwestie związane z systemem ochrony, a więc stopniem zabezpieczenia techniczno-ochronnego reguluje rozporządzenie w sprawie ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więziennej – Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 października 2003 r. w sprawie sposobów ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więziennej Dz.U. Nr 194, poz.1902 z późn. zm

nym. Grupy skazanych są zatrudniane przy pracach społecznie użytecznych na rzecz instytucji charytatywnych i organów samorządowych. Wykonują także nieodpłatne prace na rzecz lokalnych instytucji opiekuńczo-wychowawczych. W lutym 2016 r. została oddana do użytkowania hala produkcyjno-montażowa o pow. ponad 1000 m² wybudowana ze środków Funduszu Aktywizacji Zawodowej Skazanych oraz Rozwoju Przywieszennych Zakładów Pracy²¹.

Program „Ostatnia Mila”²² jako przykład readaptacji poprzez sztukę

Zakład Karny w Gębarzewie po raz pierwszy był beneficjentem projektu „Ostatnia Mila w 2015 r. Pomysłodawcą projektu był Miejski Ośrodek Kultury w Gnieźnie. Twórcy inicjatywy wyszli z założenia, że jedną z istotnych potrzeb każdego człowieka jest uczestnictwo w kulturze. Nie każdy ma jednak możliwość korzystania z dóbr kultury. Dostęp do niej w przypadku niektórych osób napotyka na szereg barier: prawnych, mentalnych, środowiskowych, finansowych czy fizycznych, które skutecznie wykluczają potencjalnych odbiorców od uczestnictwa we wspólnym przeżywaniu i korzystaniu z dziedzictwa kulturowego. Jako przykład można wskazać osoby bezdomne, niepełnosprawne lub odbywające karę pozbawienia wolności. Zamysłem twórców projektu było zniesienie tych barier.

Głównymi celami tej inicjatywy było stworzenie oferty kulturalnej dla nowych grup odbiorców zagrożonych wykluczeniem społecznym, zwiększenie beneficjentom dostępu do kultury oraz poszerzenie kompetencji kulturowych uczestników projektu. Taka forma udziału w sztuce w ocenie realizatorów programu oprócz zdobycia nowych umiejętności służy uczeniu komunikacji z samym sobą oraz z innymi uczestnikami a także wyrażania emocji w akceptowalny społecznie sposób. Po raz pierwszy projekt „Ostatnia mila” realizowano od sierpnia do listopada 2015 roku. Miejski Ośrodek Kultury otrzymał na ten cel dofinansowanie z Narodowego Centrum Kultury w ramach programu „Kultura Dostępna” w wysokości 36 000.00 złotych. Całkowity koszt realizacji projektu wyniósł 40 102 złote. Partnerami projektu były: Zakład Karny w Gębarzewie, Schronisko dla bezdomnych „Pomocna Przystań”, Gnieźnieński Uniwersytet Trzeciego Wieku, Stowarzyszenie „Maki”, miejskie świetlice socjoterapeutyczne, Stowarzyszenie Centrum Rehabilitacyjno

²¹ Informacje dostępne na stronie internetowej zakładu karnego: <http://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-gebarzewie> (data dostępu: 07.03.2018).

²² Projekt Ostatnia Mila realizowano po raz pierwszy w 2015 r. W 2016 roku kontynuowano projekt pod nazwą „Ostatnia Mila 2”. W maju 2017 r. ruszyła kolejna edycja programu, „Ostatnia Mila 3”.

– Kulturalne „Promyk”, Dom Pomocy Społecznej, Zespół Państwowych Szkół Muzycznych oraz Szkoła Podstawowa nr 2 w Gnieźnie.

Z perspektywy osób odbywających karę pozbawienia wolności oryginalność tego programu polegała na tym, że mogli oni po raz pierwszy mogli wziąć udział w warsztatach muzycznych, mających na celu wykształcenie w nich nowej umiejętności – tańca – przy pomocy profesjonalnych trenerów. Uznano, że skazanych mogą zainteresować takie rodzaje tańca jak rap²³ i breakdance²⁴, skupiono się więc na ich praktycznej nauce. W czasie warsztatów osoby biorące udział w programie mieli również możliwość zapoznania się bliżej z kulturą hip-hop, graffiti i Dj-ing²⁵, poznania ciekawych osób, dla których taniec jest pasją i sposobem na życie, a także zadawania pytań osobom prowadzącym zajęcia. Na terenie zakładu karnego zorganizowano także pokazy filmowe poruszające istotne z perspektywy osób pozbawionych wolności problemy społeczne. Zajęcia z udziałem skazanych trwały 36 godzin. Wzięło w nim udział 50 uczestników. W ocenie funkcjonariuszy Służby Więziennej skazani wykazywali duże zainteresowanie inicjatywą. Jako podsumowanie programu w dniach od 27 do 29 listopada 2015 r. w Zakładzie Karnym w Gębarzewie oraz Miejskim Ośrodku Kultury odbyły się otwarte dla wszystkich i bezpłatne pokazy oraz koncerty będące podsumowaniem prowadzonych w ramach programu działań²⁶.

Ze względu na odnotowany przez uczestników projektu oraz lokalne media pozytywny odbiór projektu „Ostatnia mila” podjęto próbę jego kontynuacji. W 2016 r. ruszył projekt pod nazwą „Ostatnia Mila 2”. W ocenie koordynatora projektu, W. Kolińskiego głównym walorem projektu, podobnie jak poprzedniej inicjatywy, był dostęp do kultury środowisk z różnych powodów z niej wykluczonych: bezdomnych, niepełnosprawnych, młodzieży ze świetlic miejskich oraz osób skazanych²⁷.

²³ Rap – to wypowiadanie lub rytmiczne recytowanie rymujących się słów przy mocnym akompaniamencie „Rapping” definition, 2009, *The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition*, Company, <http://dictionary.reference.com/browse/Rapping> (data dostępu: 07.03.2018).

²⁴ Breakdance (inne nazwy: break, breaking, bboying, breakdancing) – to rodzaj specyficznego i unikatowego tańca z dużą liczbą elementów siłowo-sprawnościowych, oraz kroków wykonywanych „w parterze”, czyli rękami i nogami (a często całym ciałem) na ziemi. Taniec ten narodził się w latach 70. XX w. w Bronksie, dzielnicy Nowego Jorku i jest on jednym z czterech podstawowych i nieodłącznych elementów kultury hip hop obok rapu, DJingu (turntablizmu) oraz graffiti. Podaję za: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Breakdance> (data dostępu: 07.03.2018).

²⁵ Dj-ing (turntablizm) to sztuka prezentowana przez osoby zwane DJ-ami, polegająca na posługiwaniu się gramofonem poprzez tworzenie scratchy czy beat jugglingów na płycie winylowej za: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hip-hop> (data dostępu: 07.03.2017).

²⁶ Szerzej projekt opisany na stronie Miejskiego Ośrodka Kultury w Gnieźnie: <http://mok.gniezno.pl/?p=223&>

²⁷ Szerzej: <http://www.informacjelokalne.pl/rozmaitosci/item/4962-%E2%80%9Eostatnia-mila-2%E2%80%9D-fina%C5%82> (data dostępu: 07.03.2017).

Jako że nadrzędnym celem projektu było zapewnienie dostępu do kultury osobom wykluczonym z udziału w wydarzeniach kulturalnych jednym z podmiotów stał się ponownie Zakład Karny w Gębarzewie oferując skazanym możliwość udziału w realizowanym przedsięwzięciu. Program był dedykowany przede wszystkim skazanym, którzy odbywali karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego i nie mieli możliwości korzystania z tego rodzaju inicjatyw organizowanych przez administrację jednostki poza zakładem karnym. Ponadto w inicjatywie wzięły udział osoby z niepełnosprawnością intelektualną ze Stowarzyszenia „Maki” w Gnieźnie, seniorzy, osoby z niepełnosprawnością ruchową, bezdomni z ośrodka „Pomocna Przystań” w Gnieźnie oraz dzieci z miejskich świetlic socjoterapeutycznych. Łącznie do projektu zaangażowano 137 osób, które wspólnie przeciwstawiały się wykluczeniom kulturowym.

W ramach projektu „Ostatnia Mila 2” skazani z Zakładu Karnego w Gębarzewie w okresie od maja do listopada 2016 r. uczestniczyli w warsztatach muzycznych z zakresu hip-hopu oraz warsztatach tanecznych ukierunkowanych na taniec uliczny, uczestniczyli w pogadankach i projekcjach filmowych. Łącznie w projekcie wzięło udział 24 skazanych, dla których instruktorzy przeprowadzili 64 godziny zajęć. Projekt, podobnie jak poprzednia jego edycja, spotkał się z dużym zainteresowaniem skazanych i w ocenie funkcjonariuszy Zakładu Karnego w Gębarzewie został przez skazanych pozytywnie odebrany. Inicjatywa w swym założeniu miała umożliwić osobom pozbawionym wolności bardziej świadomy udział w życiu społecznym, zgodnie z obowiązującymi w nim normami a tym samym zwiększyć szanse rozwoju osobistego. W trakcie realizacji zajęć skazanych uczono również wyrażania siebie i własnych emocji poprzez sztukę. Umożliwiono im również poznanie lokalnych artystów.

Na realizację całego projektu „Ostatnia Mila 2” Miejski Ośrodek Kultury w Gnieźnie otrzymał w ramach programu „Kultura Dostępna 2016” środki z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w wysokości 51 000 złotych. Całkowity koszt realizacji zadania wyniósł 57 504 złote. Prezentowane założenia programu „Mila” i będącej jego kontynuacją inicjatywy „Mila 2” miały charakter innowacyjny i w ocenie Służby Więziennej wniosły nowe treści oraz rozwiązania do obecnie funkcjonującego systemu readaptacji. W maju 2017 r. ruszyła kolejna edycja programu pod nazwą „Ostatnia Mila 3”²⁸.

Podsumowanie

Istotne i celowe jest poszukiwanie nowych, skuteczniejszych niż dotychczasowe, metod docierania do skazanych i podejmowania starań o satysfak-

²⁸ Szerzej na ten temat programu: <http://mok.gniezno.pl/?p=4781> (data dostępu: 11.05.2017).

cjonujące rezultaty w readaptacji. Jednym ze sposobów readaptacji mogą być nowatorskie inicjatywy i środki ekspresji wyrażane poprzez działalność artystyczną, której skazani mogą być nie tylko biernymi obserwatorami, ale także również czynnymi odtwórcami. Realizowany z udziałem warsztatów tańecznych program „Mila” może posłużyć jako przykład takiej inicjatywy.

W literaturze podkreśla się, że oferta readaptacyjna kierowana do osób pozbawionych wolności musi być na tyle atrakcyjna, by skazany bardziej identyfikował się z danym programem niż ze zjawiskiem tzw. drugiego życia i subkulturą więzienną²⁹. Jak wskazuje T. Kaczmarek, „*im bardziej proces kształtowania postaw prospołecznych będzie upodmiotowiony, zindywidualizowany, a także w sposobie przekazywania treści dostatecznie atrakcyjny, nielekceważący przy tym znaczenia idei samorządności skazanych w organizowaniu życia wewnątrz zakładu, tym mniejsze destrukcyjne oddziaływanie subkultury przestępczej*”³⁰. Biorąc pod uwagę efektywność readaptacji należy podejmować starania, aby proces ten przebiegał w sposób atrakcyjny dla odbiorców, dostosowany do potrzeb skazanych i dający beneficjentom jak najwięcej korzyści, zwłaszcza w sytuacji istnienia wielu czynników, na które Służba Więzienna nie ma wpływu. Do takich czynników należą: infrastruktura i stan techniczny zakładów karnych, braki kadrowe, niedoinwestowanie więziennictwa, zaawansowany proces prizonizacji skazanych, formalizm oraz restrykcyjne przepisy wewnętrzne reglamentujące kontrolę i nadzór niemal całego ich życia. W literaturze wskazuje się, że w praktyce ustawowe środki oddziaływania, takie jak przykładowo praca, nauczanie lub zajęcia kulturalno oświatowe najczęściej służą co najwyżej łagodzeniu ujemnych następstw izolacji skazanych, natomiast znacznie rzadziej, przebudowie postaw skazanych i ich uwłasnowolnieniu czy nawet realizacji minimalistycznie rozumianego celu tak zwanej jurydycznej poprawy³¹. Konieczne jest więc szukanie nowych form readaptacji społecznej skazanych, również w ramach zajęć kulturalno-oświatowych. Jak bowiem trafnie zauważył J. Travis, „żelazne prawo” penitencjarystyki brzmi: skazani kiedyś zakończą odbywanie kary pozbawienia wolności, stając się częścią społeczeństwa, w którym będą musieli żyć³². W interesie całego społeczeństwa leży więc, aby funkcjonowanie byłych skazanych było jak najmniej zaburzone. Jak jednak wskazuje się w literaturze trudno określić czy podjęte, często z dużym zaangażowaniem obu stron, działania przynoszą oczekiwane skutki, bowiem z wyjątkiem poje-

²⁹ T. Kaczmarek, *Resocjalizacja sprawcy jako cel wymiaru oraz wykonania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011, s. 90–91.

³⁰ Ibidem.

³¹ M. Płatek, *Europejskie reguły więzienne z 2006 roku*, „Państwo i Prawo” 2008 nr 2, s. 3–17; T. Kaczmarek, *Resocjalizacja sprawcy...*, op. cit., s. 91.

³² J. Travis, *But They All Come Back: Rethinking Prisoner Reentry*, “Sentencing & Corrections, Issues for the 21st Century” may 2000, vol. 7, s. 1 i n.

dynczych programów nie sugeruje się, albo wręcz nie oczekuje przeprowadzenia badań nad ich skutecznością³³, chociaż taki monitoring byłby celowy. Jak pisał M. Konopczyński, „wiadomo jedynie, że na terenie zakładów karnych istnieje tysiące programów terapeutycznych i resocjalizacyjnych, ale tak naprawdę nic nie wiemy na temat ich efektywności”³⁴. Warto byłoby tę praktykę zmienić wprowadzając ewaluację realizowanych działań, zwłaszcza, że w wielu przypadkach są to programy bardzo kosztowne.

Wykaz literatury

- Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Dymowska A., Walczewska K., *Autorski program readaptacji społecznej skazanych „Drogowskaz”*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, nr 76–77.
- Galiński S., *Zakres oddziaływań resocjalizacyjnych w zakładzie karnym typu zamkniętego* [w:] *Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej*, (red.) A. Rejzner, Warszawa 2007.
- Kaczmarek T., *Resocjalizacja sprawcy jako cel wymiaru oraz wykonania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, (red.) T. Kalisz, Wrocław 2011.
- Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom młodzieży*, Warszawa 1996.
- Konopczyński M., *Pytania, pytania, pytania...*, wywiad przeprowadzony przez A. Pilar-ską-Jakubczak, „Forum Penitencjarne” 2012, nr 9.
- Kuć M., Gałązka M., *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 2017.
- Muskała M., *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań 2016.
- Piotrowski P., *Sztuka drogą do wolności. Konteksty diagnostyczne i resocjalizacyjne projektu „Labirynt Wolności” (realizowanego w ZK w Nowym Wiśniczu)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012 nr 76–77.
- Plątek M., *Europejskie reguły więzienne z 2006 roku*, „Państwo i Prawo” 2008 nr 2.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Rejzner A., *Kultura fizyczna w zakładach penitencjarnych – na podstawie badań*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997 na 15.
- Skwarek J., *Rola kultury w resocjalizacji. Arteterapia i muzykoterapia*, [w:] *Patologie. Praktyczne aspekty zapobiegania i zwalczania patologii społecznych*, (red.) J. Bubi-ło, T. Guz, D. Krukowska-Bubiło, Lublin 2012.
- Travis J., *But They All Come Back: Rethinking Prisoner Reentry*, “Sentencing&Correc-tions, Issues for the 21st Century” may 2000, vol. 7.
- Walczak S., *Postępowanie ze skazanymi w polskim systemie penitencjarnym*, Warszawa 1992.

³³ Szerzej patrz: M. Muskała, *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań 2016, s. 91 oraz literatura tam przytaczana.

³⁴ M. Konopczyński, *Pytania, pytania, pytania...*, wywiad przeprowadzony przez A. Pilar-ską-Jakubczak, „Forum Penitencjarne” 2012, nr 9, s. 14.

Summary

Art as one of the forms of social readaptation of convicts on the example of the “The Last Mile” program

Key words: prison, prisoner, art, social readaptation.

In the last 20 years the distinct intensification of research on the importance of artistic activities in prisons can be observed. It is stressed in literature that the results of artistic activities in penitentiaries have educational and therapeutic value. The article describes „Last Mila” – the project carried out in Gębarzewo prison in 2015–2016. The „Last Mila”, by giving the prisoners opportunity to readaptation, establish a dialogue with people from the „outside” and contact with art, creates a chance to develop awareness, and so take a significant step on the path to personal freedom

